

Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky

Petr Bednařík

Tato studie se zabývá analýzou českých deníků v období druhé republiky, kdy Československo procházelo jednou z největších politických, hospodářských i morálních krizí. Ve 30. letech se Československo stalo útočištěm mnoha židovských emigrantů z Německa a Rakouska. Republika byla v zahraničí vnímána jako země, v níž i vzhledem k osobě prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka není antisemitismus výrazněji zakořeněn. Události roku 1938 ale ukázaly, že situace s antisemitismem je v Československu složitější.

1/ Období 1. říjen – 30. listopad 1938

Po Mnichovu zavládlo v Československu obrovské zklamání z posledních událostí. Lidé měli obavy z dalšího vývoje. Vláda v čele s generálem Janem Syrovým musela řešit velmi závažné problémy. Hospodářská situace republiky byla kritická. Před vládou stál úkol postarat se o tisíce uprchlíků z odstoupených území. V hospodářství i v dopravě byla země značně závislá na Německu. Ministr zahraničních věcí František Chvalkovský se 14. října 1938 sešel v Berlíně s Hitlerem. Člen vlády Ladislav Feierabend později o této schůzce napsal: „Führer Chvalkovskému zdůraznil, že nesmíme pokračovat v Benešově politice, že máme rozvázat spojeneckou smlouvu s Francií a SSSR, nemáme se mazlit s komunisty, s Židy a s demokracií a máme respektovat všechna německá přání. V první řadě musíme přesně a loajálně splnit všechna usnesení mnichovské dohody.“¹

V zemi plné deziluzí začal být hledán viník Mnichova. Tuto situaci lze charakterizovat větami Pavla Tigrida: „A jak už to v Čechách bývá, i tentokrát hbitě vypuknul hon na viníky: kdo nás do toho dostal? Kdo zavinil naše národní a státní neštěstí? Koho pověsit na stožár hanby? Honba byla na Beneše a 'benešovce', na 'hradní', na 'liberály', na Židy, na emigranty, na socialisty, na falešný humanismus a proradný internacionalismus.“² Již v říjnu 1938 se v českém tisku objevila kritika dvaceti let republiky, dosavadního parlamentního uspořádání, československé zahraniční politiky, liberalismu a prezidenta Edvarda Beneše. Paradoxně v čele této kritiky stála agrární strana, která patřila za první republiky k nejsilnějším stranám ve státě a ve třicátých letech byla zastoupena ve vládě. Demokratické instituce byly postupně likvidovány, noviny a časopisy začaly být zastavovány. Hned v říjnu 1938 se zákaz vydávání dotkl periodického tisku Komunistické strany Československa.

V republice se zvedla vlna nacionalismu. Tisk v prvních týdnech po Mnichovu prosazoval počestřování českých měst a odstraňování cizích názvů. Příkladem mohou být nové názvy kin. V říjnu 1938 takto došlo např. k přejmenování pražských kin Alfa na Aleš, Fénix na Blaník, Broadway se změnilo v kino Na Příkopě.³ Tisk propagoval vydávání českých knih a hraní českých divadelních her. Kultura byla v říjnu a v listopadu jedním z hlavních témat českého tisku. Objevily se tendence k odstraňování všech cizích vlivů z kultury. V čele těchto tendencí stály agrární deníky Venkov a Večer.⁴ Umělci židovského původu začali být označováni za tvůrce, kteří již nemají mít žádný vliv na podobu české kultury.

¹ Ladislav FEIERABEND, *Politické vzpomínky I*, Brno 1994, s. 45.

² Pavel TIGRID, *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*, Praha 1992, s. 98.

³ Zdeněk ŠTÁBLA, *Data a fakta z dějin čs. kinematografie*, Praha 1989, III. díl, s. 35.

⁴ Oba deníky vycházely v tiskařských a nakladatelských podnicích Novina. Večer přebíral část textů z Venkova, který byl ústředním orgánem Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Náklad Venkova byl k 20. lednu 1939 ve výši 13 300 výtisků, náklad Večera 77 700. Údaje o nákladech jsou ve studii převzaty z publikace Tomáše Pasáka *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939-45*, Praha 1980.

Situaci lze dokumentovat na příkladu obnovené premiéry *Prodané nevěsty* v Národním divadle. Představení režíroval Hanuš Thein.⁵ Část orchestru se obrátila na vedení Národního divadla s požadavkem, aby jméno režiséra židovského původu nebylo uvedeno na plakátech a v programu. Vedení divadla na tento požadavek přistoupilo. Všechny deníky uveřejnily recenze tohoto představení. Agrární deníky odstranění Theinova jména přivítaly.⁶ Večer již v den představení 13. října uveřejnil článek s titulkem: „Jubilejní provedení *Prodané nevěsty* nemůže a nesmí režírovat muž cizí krve.“ Večer zde podporoval akci části orchestru.⁷ Mezi reakcemi ostatních novin lze nalézt značné rozdíly. Lidové noviny uveřejnily recenzi představení, hodnotily výpravu Vincence Beneše a Talichovo hudební nastudování, ale o režisérovi nenapsaly ani slovo.⁸ Ani Národní politika o režisérovi nic nevěděla: „Také režijně je dílo v mnoha směrech zlepšeno. Třeba nevíme, komu děkovat za korigující změny, neboť režisér tentokrát nebyl uveden na programu.“⁹ Antonín Šilhan v Národních listech pouze tušil, kdo je režisérem: „Jméno režiséra tentokrát jakýmsi řízením osudu s divadelní cedule zmizelo. Z opětné účasti školní mládeže na jevišti soudil bych, že to byl pan H. Thein. Necht' byl kdokoliv: za mnohé vtipné jednotlivosti, a zvláště za šťastné vedení sboru k účasti na ději, nemusí se stydět.“¹⁰ České slovo uvedlo, že zná jméno režiséra, ale nehodnotilo, proč nemohlo být uvedeno: „Novou výpravou byla podmíněna i určitá proměna řešení režijního, ve kterém již ostatně dříve odpadly některé prvky a prostředky nadbytečné, v podstatě však scenické dění zůstalo v duchu režiséřské práce Han. Theina, jenž nyní snad jen z vnějších a dočasných důvodů není uváděn jako spolutvůrce.“¹¹

Pouze dva deníky – sociálnědemokratické Právo lidu a legionářské Národní osvobození se režiséra Theina zastaly. Antonín Matěj Piša uveřejnil v Právu lidu úvahu o kulturní periférii, na níž začalo vyřizování politických účtů a rasová nenávisť. Komentoval tažení proti Klubu českých a německých divadelních pracovníků, jehož členy byli i herci židovského původu. K osobě Hanuše Theina napsal: „Umělec, jenž už režíroval i to představení Smetanovy hry, které sklízelo úspěch doma (také na stránkách Venkova!) i v cizině, muž, jenž vždy byl českým umělcem a jehož otec byl znám jako národní pracovník, je nyní předmětem odporu i odboje jen proto, že se narodil židem.“ Vyslovil zde myšlenku, která vystihuje problém

⁵ Hanuš Thein (1904-1974) operní pěvec, režisér a hudební pedagog. V roce 1928 absolvoval sólový zpěv na pražské konzervatoři a získal angažmá v Národním divadle, od roku 1932 zde byl i režisérem. V lednu 1945 byl transportován do Terezína, kde se zapojil do kulturních aktivit. Po válce se vrátil do Národního divadla (režisér, pěvec). Od roku 1951 byl profesorem operního herectví na pražské konzervatoři. (LP, Kalendárium. In: *Roš chodeš*, roč. 56, č. 1, leden 1994, s. 1)

⁶ Autor tohoto textu publikoval v roce 1998 studii *Antisemitismus v denících Venkov a Večer v období druhé republiky*. In: Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ (editorky), *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*, Ústav pro soudobé dějiny 1998, s. 118 – 144.

⁷ NESG., Jubilejní provedení *Prodané nevěsty* nemůže a nesmí režírovat muž cizí krve. In: *Večer*, 13. 10. 1938, roč. 25, č. 262, s. 4.

⁸ Lidové noviny byly založeny v roce 1893 Adolfem Stránským. V meziválečném období vedl list jeho syn Jaroslav, člen Čs. národní demokracie v letech 1918-25 a poslanec Národního shromáždění za Čs. stranu národně socialistickou v letech 1929-38.

jč, *Prodaná nevěsta* v nové výpravě. In: *Lidové noviny*, 15. 10. 1938, roč. 46, č. 519, s. 6.

⁹ Vydavatelem Národní politiky byla Politika – tiskařský a vydavatelský podnik. Názorově měla ve 30. letech blízko k Čs. národní demokracii. List byl značně populární pro svoji vícestránkovou inzertní přílohu Malý oznamovatel. Náklad v lednu 1939 – deník 120 000, nedělní vydání 404 000.

fbš., *Prodaná nevěsta* v nové výpravě. In: *Národní politika*, 14. 10. 1938, roč. 56, č. 283, s. 5.

¹⁰ Národní listy vydávala Pražská akciová tiskárna. Deník byl ústředním orgánem Čs. národní demokracie. Náklad v lednu 1939 – 15 700 výtisků.

Antonín ŠILHAN, *Prodaná nevěsta – oběť experimentů*. In: *Národní listy*, 15. 10. 1938, roč. 78, č. 283, s. 3.

¹¹ České slovo vydával tiskový concern Melantrich. Deník byl ústředním tiskovým orgánem Čs. strany národně socialistické. Náklad v lednu 1939 - 15 564 výtisků.

H.D., *Prodaná nevěsta* v nové úpravě. In: *České slovo*, 15. 10. 1938, roč. 30, č. 242, s. 7.

období druhé republiky: „Nezbytně se nad tím vnucuje otázka: má národ, jenž byl nespravedlivě utištěn, sám sebe ponížovat tím, že dychtivě bude napodobit nectnosti svých utiskovatelů, že se sám dobrovolně bude glajchšaltovat.“¹²

Rudolf Jeníček 15. října v recenzi představení *Prodané nevěsty* hodnotil v *Právu lidu* vzniklou situaci takto: „V programech tohoto večera zmizelo jméno režisérovo. Stalo se násilí, zdola, z orchestru i se shora, z administrace divadla. Násilí však není právo. Prchly rozvaha, rozum i duchapřítomnost, jednání s rozrušujícím afektem jest činem chorobným, nelogickým a bude nutno je odčiniti, poněvadž je naprosto nespravedlivé.“ Slovo -násilí- zvýraznila redakce v textu odlišným písmem.¹³ Také Anna Patzaková se v *Národním osvobození* zastala režiséra Theina. Nejdříve sice jeho režijní pojetí podrobila ostré kritice, potom však dodala k jeho osobě: „Dnes zdvíhá se proti němu vyhlazovací odpor z důvodů, které nejsou přípustny na uměleckém ústavě a na Národním divadle především. Jedině umělecké důvody mohou být rozhodující. Využije-li umělecká řevnivost vlivy politických hesel na tolik, že rozpoutává proti člověku celé tažení, které jde tak daleko, že se jeho jméno nesmí objevit na divadelní ceduli, je to divné vysvědčení pro poměry a ducha na Národním divadle. Znamená to, že tu rozhoduje místo umění politika a místo odborného soudu že platí pokřik večerníkového tisku.“¹⁴ Zde je důležité zdůraznit, že všichni recenzenti byli na stejném představení v Národním divadle. Již v den představení referoval o situaci s Theinem deník *Večer*. Recenzenti psali své materiály ve stejnou dobu. Přesto jen někteří se rozhodli okolnosti neuvedení jména režiséra komentovat. Jiní tak neučinili, ale nezdá se příliš pravděpodobné, že by skutečně některý z recenzentů přítomných v divadle nevěděl či si nezjistil, proč nebylo režisérovo jméno uvedeno.

Na tomto místě je nutné uvést, jak fungovala cenzura tisku v období druhé republiky. Dne 23. září 1938 vyhlásila vláda brannou pohotovost státu a vstoupil v platnost zákon o mimořádných opatřeních ze 14. dubna 1920. Podle tohoto zákona bylo možno v době nepokojů na tři měsíce omezit občanské svobody. Paragraf 10 zákona uváděl, že „vydávání a rozšiřování časopisů může býti omezeno a podrobeno zvláštním podmínkám, může být uložena povinnost periodickému tisku předkládat povinné výtisky nejvýše 2 hodiny před vydáním.“ Na základě tohoto zákona byla 26. září 1938 utvořena při ministerstvu vnitra Ústřední cenzurní komise, která se zabývala cenzurou tisku, zásilek, telegramů a telegrafních rozhovorů, provozu radiotelegrafických zařízení, divadel, filmů a zvukových reprodukčních zařízení. Periodika, která vycházela nejméně pětkrát týdně, měla být příslušným policejním úřadům a státním zastupitelstvům předkládána do dvou hodin před vydáním. U dalších periodik byla lhůta 24 hodin. Členy Ústřední cenzurní komise byli zástupci nejvyšších správních úřadů. Komise vydávala číslované tiskové pokyny, které zůstávaly po svém zveřejnění v platnosti, protože nebylo stanoveno časové omezení jejich platnosti. Později došlo ke změně systému. Podle rozhodnutí ministerské rady z 6. prosince 1938 byla předběžná tisková přehlídka vykonávána prostřednictvím úředníků ústředí tiskové dozorcí služby. Jejich činnost koordinoval tiskový odbor předsednictva ministerské rady, v jehož čele stál Zdeněk Schmoranz.¹⁵

¹² *Právo lidu* bylo ústředním orgánem Čs. sociálně demokratické strany. Vydávala jej Lidová knihtiskárna Antonína Němce a spol. Od ledna 1939 neslo název *Národní práce*. Náklad v lednu 1939 - 55 000 výtisků. P. [Antonín Matěj Piša], *Kulturní periferie*. In: *Právo lidu*, 14. 10. 1938, roč. 47, č. 242, s. 6.

¹³ R. J. [Rudolf Jeníček], *Prodaná nevěsta* v nové výpravě. In: *Právo lidu*, 15. 10. 1938, roč. 47, č. 243, s. 6.

¹⁴ *Národní osvobození* vycházelo od roku 1924 jako periodikum Čs. obce legionářské. List hájil zájmy učitelů a státních zaměstnanců a rozvíjel legionářské tradice. Náklad v lednu 1939 - 120 000 výtisků, nedělní vydání 404 000. Ajp [Anna Patzaková], *Prodaná nevěsta* opět v nové úpravě. In: *Národní osvobození*, 15. 10. 1938, roč. 15, č. 243, s. 5.

¹⁵ Podrobnou studii o cenzuře v období druhé republiky publikoval v roce 2006 Tomáš Pavlíček. V této studii se vedle tisku (včetně problematiky antisemitismu) věnuje i otázkám cenzury literatury. Tomáš PAVLÍČEK,

Ústřední cenzurní komise vydala 13. října tiskový pokyn č. 18: „Zprávy, které by podněcovaly k nenávisti, zášti, mstě nebo násilnostem proti židům anebo popuzovaly vůbec proti rasové nebo náboženské příslušnosti, buďtež při tiskové prohlídce bezpodmínečně potlačeny.“¹⁶ Existoval tedy pokyn, že cenzura má zakazovat antisemitské texty. Ovšem tento pokyn byl vydán den před tím, než se ministr zahraničních věcí Chvalkovský od Hitlera v Berlíně dozvěděl, že vláda má velmi důrazně postupovat proti židům. Jak je z novin zřejmé, tak tiskový pokyn č. 18 nebyl důsledně uplatňován a antisemitské texty byly publikovány. Důvodem byl také fakt, že výrazné antisemitské tendence se uplatňovaly v tisku agrární strany, která stála v čele druhorepublikového politického dění. Proto cenzurní instituce mohly jen těžko důrazně zasahovat právě proti tisku této strany. Ústřední cenzurní komise vydala v říjnu 1938 ještě tiskový pokyn č. 26: „Zprávy o protizidovských výtržnostech buďtež při tiskové cenzuře bezpodmínečně potlačeny a nepouštny do ciziny.“¹⁷ Z tohoto pokynu již jasně vidíme, že vláda měla obavy, aby se informace o projevech antisemitismu nedostaly do zahraničí, kde by zvláště v západní Evropě a v USA mohly zkomplikovat naše obchodní vztahy.

Vrátíme-li se však k textům z kulturní oblasti v říjnu a v listopadu 1938, tak některá periodika (vedle agrárního tisku *Národní listy*, *Lidové listy* a *Národní politika*) se také výrazně věnovala úsilí o poárijštění českého filmu.¹⁸ Můžeme uvést jako příklad text *Lidových listů*. Podle deníku byla kinematografie z 98 % ovládána židy, kteří těžili z české kinematografie, ukládali zisky v cizině a omezovali českého člověka. „Byly zde i případy, kdy všeovládající cizinec nedovolil českým lidem v kinematografii vyniknout. Mnozí z nich jen živořili, a to z milosti mocných činitelů na filmovém mezinárodním trhu.“¹⁹ Jan Wenig v *Národních listech* zdůrazňoval, že z filmu musí být vyloučen narijský kapitál a naopak podporován kapitál český: „Právě zde je nutno sáhnout důrazně do spekulativního a nejasného soukolí filmové produkce a vyřadit nejen vše, co není národní, ale i to, co tomuto zhoubnému rádo ve znamení peněz přísluhovalo.“²⁰ Konkrétně bylo útočeno proti Hugo Haasovi. Václav Kubásek psal v agrárnickém *Večeru* o „smutném jevu, kdy jeden pracovník napíše libreto, scénář a týž vede režii a hraje hlavní úlohu.“ Redakce pro jistotu do závorky dodala, že se jedná o Hugo Haase a jeho film *Co se šeptá*. Kubásek pak doplnil: „Musíme jasně a nekompromisně říci, že náš film, má-li splnit své poslání, musí býti tvořen jen a jen opravdovými Čechy a Slováky.“²¹ Za toho již nebyl Hugo Haas pokládán. Antisemitismus a útoky proti Karlu Čapkovi se propojily dne 16. listopadu v článku *Večera* s titulkem „Úspěch Karla Čapka mezi Židy“. List komentoval zprávu časopisu *Čin* o uvedení hry *Bílá nemoc* v divadle *Habima* v Tel Avivu. „Konstatujeme, že neprotestujeme a že Karlu Čapkovi blahopřejeme. Konečně se dostala Bílá nemoc kam patří! Bílá nemoc řadí mezi Židy!“²² Nový český nacionalismus nemohl mít vzhledem ke složité hospodářské situaci republiky protiněmecké zaměření. K útokům se tedy nejlépe hodili lidé, kteří se nemohli příliš bránit, což byli židé a emigranti. Dostalo se jim označení viníků všeho špatného. Jednalo se o údajné viníky, které měli lidé na dosah ruky a na něž se mohlo beztréstně útočit. Prezident Beneš po

Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky. In: Spisovatelé, společnost a noviny v proměnách doby. Sborník Památníku národního písemnictví č. 38, Praha 2006, s. 259-291.

¹⁶ Národní archiv, fond Ministerstvo vnitra – nová registratura, sign. D 3272, č. kart. 5166.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Viz Petr BEDNAŘÍK, *Arizace české kinematografie*, Praha 2003.

¹⁹ *Lidové listy* byly od roku 1922 ústředním orgánem Čs. strany lidové. Deník vycházel v Československé akciové tiskárně. Náklad v lednu 1939 – deník 15 700 výtisků, nedělní LL 46 500.

NESG., Očista v české kinematografii. In: *Lidové listy*, 3. 11. 1938, roč. 17, č. 206, s. 6.

²⁰ Jan WENIG, O národní film. In: *Národní listy*, 16. 11. 1938, roč. 78, č. 315, s. 3.

²¹ Václav KUBÁSEK, Nové lidi a nové hospodářství do českého filmu. In: *Večer*, 18. 10. 1938, roč. 25, č. 270, s. 3.

²² NESG. „Úspěch Karla Čapka mezi Židy. In: *Večer*, 16. 11. 1938, roč. 25, č. 319, s. 3.

abdikaci odjel do ciziny. Západní velmoci byly daleko a na Německo se v obavách z jeho reakcí útočit nesmělo. Skrytý antisemitismus v této situaci pronikl na povrch. Do popředí se tlačili konjunkturalisté, kteří cítili, že nastal čas, kdy lze získat moc, upozornit na sebe, odstranit kolegu, dostat se na jeho místo či mu převzít klientelu.

Veškerý tisk se zabýval otázkou židovských přistěhovalců ze Sudet a přítomností židovské emigrace z Německa a Rakouska. Velmi často se v tisku druhé republiky objevoval výraz pud sebezáchovy. Tímto pudem se vše omlouvalo, i obavy, aby republika nepohněvala proti sobě své sousedy, hlavně Německo, a mohla přežít. Pudem sebezáchovy se v tisku vysvětlovalo totalitní směřování státu. Zde se však nelze vyhnout otázce, za jakou cenu se stát snažil přežít. Co všechno byli lidé ochotni udělat v naději na vlastní záchranu. Několikrát se v tisku objevilo přirovnání republiky k lodi na rozbouřeném moři, kde není pro všechny lidi místo. Tímto přirovnáním se vysvětlovalo, proč již v Československu není prostor pro emigranty. Země má problém uživit vlastní občany, tak by měli emigranti odejít někam jinam. Z těchto článků můžeme uvést jako příklad text dr. Antonína Duška v Národní politice: „V tomto státě mohou být živi a šťastni jen Češi, Slováci a Podkarpatorusové, nikdo jiný nemá tu co dělat a když veliké státy, jako Německo a Itálie, z nichž zvláště Itálie se svým vynikajícím vůdcem nám vždycky byla a bude příkladem, nepřipouští žádných emigrantů a chrání svou národní svébytnost, tím spíše tak musíme učiniti my, národ a stát malý, jehož by tato emigrace cizí existenčně úplně udusila a mezinárodně přivedla do nových konfliktů.“²³

Od prvních pomnichovských dnů byla také zdůrazňována účast židů v jednotlivých povoláních, především v lékařství a advokacii. Tisk vyslovoval požadavek zavést numerus clausus. Návrh se objevoval ve Večeru, Venkovu, Poledním listu, Národní politice, Lidových listech a Národních listech.²⁴ Tento trend zahájil ústřední deník agrární strany Venkov 12. října, kdy poprvé požadoval zastoupení židů v určitých povoláních podle poměrného procenta zastoupení židů v obyvatelstvu. „Pod pláštíkem demokracie a svobody okupovali Židé většinu míst v rozhodujících nejvýnosnějších pozicích hospodářských. Nepoměrné procento jich je ve volných povoláních (lékaři a advokáti). Mezi malými sedláky a dělníky není však žádného. Nechceme útisk, ale musíme hájit práva českých lidí.“²⁵ K požadavku zavést numerus clausus podle Venkova vedl republiku jen pud sebezáchovy a snaha zajistit obživu pro Čechy a Slováky. O tři dny později se k tomuto názoru přidala i Národní politika. „Není vůbec snesitelné aby např. v hlavním městě Československa měli židé dvě třetiny advokátních kanceláří, spoustu lékařských ordinací a komerčních míst a aby na stavbách, kanalisačních, na polích a v dolech pracovali jenom Čechoslováci.“²⁶ Podle Národní politiky si židovské obyvatelstvo samo mělo za dvacet let tento poměr upravit, ale podle listu se staralo jen o výdělečnou činnost a ne o zájmy státu. Listy reagovaly na dění ve stavovských organizacích lékařů a advokátů, kde se již v říjnu objevily požadavky revize členství židů. Například Národní listy uveřejnily pod titulkem „Z 10 lékařů 4 nejsou naši“ memorandum Ústřední jednoty československých lékařů, podle nějž bylo v Československu 10 700 lékařů – 6650 Čechů, Slováků a Podkarpatorusů a 4050 jiné národnosti, z toho 3 500 národnosti nebo původu židovského. Podle textu chce Jednota zabránit praxi nenárodních lékařů.²⁷ Na schůzi pražské župy Ústřední jednoty čs. lékařů se pět židovských lékařů vzdalo svých funkcí, což Večer komentoval: „Stejně zásady a opatření bude nutno po vzoru lékařů provést i na jiných

²³ Antonín DUŠEK, Co potřebujeme. In: *Národní politika*, 14. 10. 1938, roč. 56, č. 283, s. 3.

²⁴ Deník Polední list patřil tiskovému koncernu Tempo, který založil politik Jirí Stříbrný s bratrem Františkem v roce 1926 po svém vyločení z národně socialistické strany. Tempo vydávalo několik deníků bulvárního zaměření: Večerní list, Polední list, Nedělní list, Express. Náklad Poledního listu v lednu 1939 – 97 050 výtisků.

²⁵ NESG., Pozor na židovskou emigraci. In: *Venkov*, 12. 10. 1938, roč. 33, č. 240, s. 3.

²⁶ -rgš-, Také v práci židé na roveň Čechoslovákům. In: *Národní politika*, 15. 10. 1938, roč. 56, č. 284, s. 3.

²⁷ r., Z 10 lékařů 4 nejsou naši. In: *Národní listy*, 22. 10. 1938, roč. 78, č. 290, s. 3.

místech, abychom se zprostili a osvobodili od nečeských živlů, které nám jen škodí a žijí na náš úkor.“²⁸

Pozornost byla soustředěna na nastolení židovské otázky v Československé republice. V Národní politice poprvé zazněl názor, že antisemitismus je pouze reakcí na židovský antiariismus. Dr. Ladislav Navrátil napsal, že po léta se v Československu uplatňoval v různých oborech. „Byly a jsou obory, kam čeští lidé pronikali velmi ztěžka zvláště na místa významnější, natož vedoucí [...] Ve velmi četných průmyslových, obchodních a jiných závodech ovládaných nečeským kapitálem, stali se sice naši lidé vrátnými, zřízenci a řadovými úředníky s několika stovkami měsíčního platu, avšak výše a dále to zásadně nešlo, anebo jen ve zcela výjimečných případech.“ A zde byl podle Navrátila základ pouze domnělého českého antisemitismu. Na závěr napsal: „A mimo to je starou zkušeností, že každá akce budí vždy dříve neb později reakci. A naše nynější reakce nesleduje nic jiného než slušné a spravedlivé národní a sociální vyrovnání.“²⁹ Politik a podnikatel Jiří Stříbrný si ve svém periodiku Polední list stěžoval, že se v židovské otázce skoro nic nedělá. Otázku židovskou by řešil ponecháním státního občanství jen židům, kteří se v roce 1910 hlásili k obcovací řeči české. „Nepřimlouváme se za nějaké kopírování norimberských zákonů. Na druhé straně musíme se vystříhat všeho, co by ohrožovalo národní charakter našeho státu.“³⁰

2/ Období 1. prosinec 1938 – 20. leden 1939

Od prosince 1938 do ledna 1939 se postoje sledovaných deníků proměnily. Funkci prezidenta začal vykonávat dr. Emil Hácha, který jmenoval novou vládu v čele s Rudolfem Beranem. Existovaly již jen dvě české parlamentní strany - Národní strana práce (vytvořená ze sociálních demokratů a části národních socialistů) a Strana národní jednoty, která zahrnovala agrární stranu, lidovce, živnostenskou stranu, podstatnou část národních socialistů, Národní sjednocení, Národní ligu a Národní obec fašistickou. Mezi Stranou národní jednoty a Národní stranou práce nebylo rovnoprávné postavení. SNJ se pokládala za výhradního zástupce národa, měla vedoucí úlohu a s NSP se o moc nedělila. Hospodářské problémy republiky se ovšem prohlubovaly, nezaměstnanost stoupala, nedařilo se překlenout narušení struktury průmyslu.

Jestliže říjen a listopad byly v tisku ve znamení tzv. očisty kultury a návratu k národním kořenům, tak v následujícím období se výskyt textů k tomuto tématu značně snížil. V prosincovém Venkovu (nyní již deníku Strany národní jednoty) se objevily antisemitské texty od vysokoškolských profesorů (prof. Josef Drachovský, docent dr. Vladimír Mandl).³¹ Židé byli označováni za původce politické a hospodářské krize republiky i za nositele špatných lidských vlastností. Podle jejich názoru již židé neměli mít vliv na politiku, kulturu ani hospodářství Československa. Jako ukázkou charakteru těchto názorů můžeme uvést věty dr. Karla Strejčka: „Musíme si všimati kazů národního života a všemožně je odstraňovati [...] Lid si osvojil mnohé špatné vlastnosti.“ Zákazník byl podle Strejčka šizen v obchodě, v hotelu

²⁸ NESG., Odcházejí. In: *Večer*, 20. 10. 1938, roč. 25, č. 274, s. 2.

²⁹ Ladislav NAVRÁTIL, Mnichov – naše nová hospodářská magna charta. In: *Národní politika*, 30. 10. 1938, roč. 56, č. 299, s. 8.

³⁰ Jiří STRÍBRNÝ, Musíme rychle rozřešit židovskou otázku. In: *Polední list*, 18. 11. 1938, roč. 12, č. 320, s. 3.

³¹ Josef Drachovský (1876-1961) – od roku 1912 byl řádným profesorem finančního práva a státního účetnictví na právnické fakultě Univerzity Karlovy. V letech 1934-35 zastával funkci rektora UK. V letech 1942-44 byl předsedou Národní rady české a od ledna do října 1944 předsedou České ligy proti bolševismu. Současně spolupracoval s domácím odbojem. V říjnu 1944 byl zatčen gestapem a vězněn do konce války. V roce 1945 byl obviněn z kolaborace, zatčen a v dubnu 1946 odsouzen Národním soudem k 8 měsícům vězení. (Josef TOMES a kol., *Český biografický slovník XX. století*. Díl A-J, Praha 1999, s. 255).

Vladimír Mandl (1899-1941). V letech 1933-1939 přednášel jako docent na ČVUT v Praze. Věnoval se právní a národohospodářské teorii; automobilovému a leteckému právu. Byl zakladatelem kosmického práva. (Josef TOMES a kol., *Český biografický slovník XX. století*. Díl K-P, Praha 1999, s. 327).

a v restauraci. Strejček označil viníky. „Nepoctivost, žebrácká povaha, podezřívavost, neúcta, faleš, intrikářství, záškodnictví, lež, bezpáteřnost – proč nedoznati, že jsou to vlastnosti určitých lidí, kteří nás jimi infikovali. Můžeme jen napsati: Znáte je a poznáte je? U nás je zakořeněn antagonismus mezi Čechem a židem. V židech viděl lid nástroj germanisační a vykořisťovatele. Náš člověk se musí vymanit z židovské psychologie soustavnou výchovou.“³² Na tento text reagoval v Národním osvobození šéfredaktor tohoto legionářského deníku dr. Lev Sychrava. Podle jeho názoru neuvažoval Strejček nestranně o podstatě kazů: „Ony kazy jsou přece také v národech, které staletí politické poroby byly ušetřeny, a těžko by bylo dokazovati, že všude byla jen poctivost a přímot, pokud židovský národ nerozešel se světem.“³³ Také redaktor Národní politiky dr. Stanislav Nikolau jako autor četných vědeckých prací i učebnic z oblasti zeměpisu patřil k významným vědcům. V Národní politice uveřejnil 7. prosince text s názvem „Nežádáme nic nespravedlivého“. Židé se podle jeho názoru nikdy nehlásili k českému a slovenskému národu. Zachovávali německví ve městech. Po vzniku republiky ovládli politický, hospodářský a kulturní život. Podle Nikolaua židé stanovovali ceny veškerého zboží a ovlivňovali tak životní úroveň milionů lidí. „My nežádáme nic nepřirozeného, aby tento živel byl odkázán do těch mezí, které mu přísluší [...] Musíme býti proto opatrnější, důslednější a snad i bezohlednější.“³⁴

Psaní tisku ovšem ovlivňovaly problémy spojené s exportem zboží do západních zemí Evropy a USA. Vláda si uvědomovala, že vypjatý antisemitismus sice vyhovuje přání Německa a domácích fašistů, ale výrazně narušuje obchodní styky se západními zeměmi, což si Československo ve své složité ekonomické situaci nemůže dovolit. Republika také potřebovala finanční prostředky ze zahraničí pro financování odjezdu emigrace z ČSR. Proto se v prosinci a hlavně v lednu začaly v tisku objevovat texty varující před radikalismem v řešení židovské otázky, který by mohl mít negativní vliv na československý export. Například Antonín Pimper v Národních listech vyzýval vládu, aby neprodlužovala nejistotu v židovské otázce. Židé podle jeho informací prodávají majetky, neplatí daně a jsou zdrženliví v podnikání. Jejich postavení v exportu je ale podstatné a každé omezení vývozu by poškodilo stát.³⁵ Obdobný názor můžeme nalézt i v Lidových listech, které sice stále zdůrazňovaly, že židé mají být radikálně omezeni v advokacii, medicíně a zcela vyloučeni z kultury, ale kvůli exportu by jim měly být ponechány možnosti působení v obchodě a průmyslu.³⁶ Situaci komentovalo legionářské Národní osvobození: „Nikom u nás antisemitismus nejde vlastně z hloubi duše. I ti, kdož křičí nejvíce, znají každý tolik slušných židů a při tom dobrých Čechů, že není ani možnost, aby svůj antisemitismus mysleli doopravdy. Celé kraje jsou vděčny mnohým našim židovským podnikatelům za zaměstnání. Zvláště třeba si vážit těch podnikatelů, kteří pracují pro export a opatřují tak našemu státu nad zlato cennější devisy.“³⁷ Jediný, kdo neuznával tlumení antisemitismu kvůli exportu, byl Jiří Stříbrný v Poledním listu. Důsledně všude vyžadoval poměrné zastoupení židů. „Nejde zde o žádný rasový antisemitismus, proti kterému Židé v Americe a Anglii vyvolávají jako obranu bojkotové hnutí, jde pouze o pud sebezachování sociálně slabších jedinců.“³⁸ Stříbrný také velice často uveřejňoval protizidovské názory v rubrice Čtenáři hovoří, kde čtenáři žádali omezení pracovních možností pro židovské lékaře a advokáty, přičemž je posílali do dolů a na stavbu silnic.

³² Karel STREJČEK, Nové úkoly – odstraňovat kazy. In: *Venkov*, 22. 12. 1938, roč. 33, č. 301, s. 4.

³³ Lev SYCHRAVA, Kazy – začněme každý sám u sebe. In: *Národní osvobození*, 23. 12. 1938, roč. 15, č. 302, s. 1.

³⁴ Stanislav NIKOLAU, Nežádáme nic nespravedlivého. In: *Národní politika*, 7. 12. 1938, roč. 56, č. 337, s. 2.

³⁵ Antonín PIMPER, Židovský problém v našem národním hospodářství. In: *Národní listy*, 18. 12. 1938, roč. 78, č. 347, s. 5.

³⁶ NESG., Bude rozřešena otázka židovská! In: *Lidové listy*, 16. 12. 1938, roč. 17, č. 236, s. 1.

³⁷ Č.K., Jak bude u nás řešena židovská otázka? In: *Národní osvobození*, 9. 12. 1938, roč. 15, č. 290, s. 5.

³⁸ Jiří STŘÍBRNÝ, Co se bude dělat v židovské otázce. In: *Polední list*, 15. 12. 1938, roč. 12, č. 347, s. 3.

V lednu se skoro všechny sledované deníky ztotožnily s vládní pozicí. S výjimkou Poledního listu ustaly protižidovské výpady, prosazována byla tendence rychlého, ale poklidného vyřešení židovské otázky a problému odchodu cizí emigrace. I tisk si uvědomoval, že hospodářství státu je závislé na finančních půjčkách západních zemí a na exportu. Dokonce i značně protižidovsky naladěný Venkov napsal, že nikdo nemá opouštět republiku s nenávistí. „Hlavním účelem je, aby tito lidé při vystěhování měli pocit, že republika naše jim dala vše, co bylo v jejích silách a v blízké i daleké cizině tito lidé byli nám spíše reklamou, hospodářsky nápomocni, než ostudou a nepřátelským živlem vůči nám“.³⁹ Objevily se i prvky sebekritiky, například v Národní práci (nový název deníku Právo lidu) v textu s titulkem „Konkurence těží z našeho antisemitismu“ o problémech exportu. Poprvé se objevuje spojení -naš antisemitismus-. Podle listu jediné z naší viny a neprozíravosti přesouvá se židovský kapitál do zahraničí, kde bude zakládat továrny konkurující našemu průmyslu. „Vždyť po řadu měsíců se vedly u nás pusté a neodpovědné kampaně proti podnikatelům, kteří se nemohou vykázat arijskou babičkou. Bylo na ně poukazováno a morálně nuceni se vystěhovat z republiky. Nebylo dostatek odvahy potlačit citové výlevy neodpovědné ulice, která, jak známo, hospodářsky nevidí ani za svůj roh.“⁴⁰ České slovo dokonce vyslovilo názor, že od židovských obchodníků a podnikatelů se lze naučit mnohému, co bude využitelné při budování hospodářství. Deník připomínal, že u židovského obchodníka nikdy zákazník neodchází s prázdnou, protože nemá-li obchodník zboží ve vlastním obchodě, sežene je někde jinde, třeba i u konkurence.⁴¹ Deníky se snažily informovat o činnosti Ústavu pro péči o uprchlíky, který zajišťoval vystěhovalectví do ciziny. Zdůrazňovaly, že každý odjíždějící si má zachovat přátelský postoj k ČSR. České slovo poznamenalo: „Také štvance proti Židům v části českého tisku snaze o získání přátelského postoje anglosaských zemí k otázce vystěhovalcké neprospěly a nadělaly velikých škod.“⁴²

3/ Období 21. leden – 15. březen 1939

Situace se ale zcela změnila 21. ledna 1939 po návštěvě ministra zahraničních věcí Chvalkovského v Berlíně. Hitler mu řekl, že Československo musí být zcela závislé na Německu a požadoval splnění deseti bodů požadavků, mezi které patřilo zahájení pronásledování židovského obyvatelstva. Vláda přijala omezující opatření ve vztahu ke státním zaměstnancům židovského původu. Starší ročníky zaměstnanců měly být bezodkladně penzionovány, střední poslány na dovolenou s čekatelným a mladší přeloženy na místa, kde nepřijdou do styku se stranami. Beranova vláda vydala 1. února nařízení o přezkoumání státního občanství u všech osob, které je získaly po 1. listopadu 1918 nebo bydlely 1. ledna 1938 na území připojeném k jiným státům. Občanství mělo být přiznáno jen osobám původu českého, slovenského, podkarpatského a bývalým občanům uherské a německé národní skupiny. Podle druhého přijatého nařízení museli republiku opustit všichni cizinci-emigranti, jimž československé státní občanství nebylo uděleno nebo uznáno, nebyli české a slovenské národnosti a zdržovali se v ČSR z obavy před represáliemi, které by je čekali ve vlastní zemi. Jejich lhůta na vystěhování byla 1-6 měsíců.

Ve sledovaném českém tisku byl v období od 21. ledna do 15. března 1939 již evidentní stále silnější příklon k Německu, zdůrazňovala se lojalita ČSR ke svému sousedu a Německo bylo dáváno za vzor v různých oblastech. Tisk podpořil vládní nařízení o revizi státního občanství a vypovězení emigrantů z území republiky jako nezbytná a nikdo proti nim neprotestoval. České slovo například konstatovalo, že nyní můžeme potřebovat jen ty, kteří myslí především na stát a národ. „Jde o to, jak rovněž řekl ministerský předseda, že za český

³⁹ P-k., Účelná regulace vystěhovalectví. In: *Venkov*, 13. 1. 1939, roč. 34, č. 11, s. 3.

⁴⁰ -z-, Konkurence těží z našeho antisemitismu. In: *Národní práce*, 12. 1. 1939, roč. 1, č. 12, s. 3.

⁴¹ NESG., Budujme a neběďujme. In: *České slovo*, 7. 1. 1939, roč. 31, č. 6, s. 1.

⁴² da., V popředí zájmu jsou možnosti vystěhovalectví. In: *České slovo*, 13. 1. 1939, roč. 31, č. 11, s. 9.

pot nesmí být vykupováno cizí pohodlí.“ Odchod emigrace deník označil za nezbytnost doby. „Budeme se snažit do půl roku zbavit všech emigrantů z Velkého Německa, Polska, Maďarska, států to, s nimiž máme státní i národní povinnost žítí v nejlepších sousedských poměrech. Emigranti by však představovali překážku v těchto vztazích.“⁴³ Karel Werner v Poledním listu označil vládní opatření za umírněná. Republika po léta poskytovala útočiště desetitisícům židů. Nyní podle Wenera mezinárodní židovské kruhy vypovídají Československu nepřátelství a tak dávají za pravdu zásadním antisemitům, že „základním rysem židovské povahy je bezohledné sobectví.“⁴⁴ Komentář Národní politiky zdůrazňoval, že košile je bližší než kabát a že tedy musíme bránit holou existenci a pracovní místa pro vlastní lidi. „Všichni musejí uznat, že náš skrovný krajíc pro ně nestačí.“⁴⁵ Příklon k německému pojetí národa můžeme ukázat na textu šéfredaktora Venkova Rudolfa Halíka, který vyjádřil přání brát si vzor z Německa i v péči o čistotu rasy. „Dbá-li o čistotu rasy veliký národ německý, musí o ni dbát i malý národ český, protože nemůže dovolit, aby se jeho životní prostor stal kořistí jiné rasy.“ Povinnosti každého občana byla podle Halíka péče o zdraví a rasovou čistotu českého národa, a proto žádal, aby „rodiny zakládali lidé stejného původu, krve a jazyka.“⁴⁶

Sledovaný periodický tisk období druhé republiky lze rozdělit do tří skupin. Do první skupiny patří deníky, u nichž je možné nalézt výrazné množství antisemitských textů. Do této skupiny patří Venkov, Večer, Národní politika, Lidové listy, Polední list a Národní listy. Vůdčím deníkem z této skupiny byl Venkov, který jako list agrární strany, pak Strany národní jednoty, přicházel s názory, které přebíraly i další deníky. Antisemitské tendence Venkova kulminovaly v prosinci 1938. Za deník s nejsilnějším antisemitským zaměřením v období druhé republiky však považujeme Večer, který prezentoval nejradikálnější názory a stal se oficiálním orgánem Mladé národní jednoty (mládežnické organizace Strany národní jednoty). Do druhé skupiny periodik se řadí České slovo a Lidové noviny. Oba deníky se spíše vyhýbaly komentování židovské problematiky. Znakem obou deníků byla (u Českého slova s výjimkou ledna 1939) snaha nezaujímat žádné postoje k projevům antisemitismu v republice, i když u Lidových novin se na této formě autocenzury podílel jistě i židovský původ jejich majitele Jaroslava Stránského. Do třetí skupiny lze zahrnout Národní osvobození a Právo lidu, deníky, které kriticky hodnotily projevy antisemitismu v republice. Národní osvobození odsuzovalo antisemitismus v kultuře a upozorňovalo na komplikace v hospodářství. Zvláště stojí za zaznamenání činnost šéfredaktora dr. Lva Sychravy v prosinci 1938 a lednu 1939, kdy polemizoval s deníky Venkov a Večer. Sychrava také ve sledovaných denících jako jediný novinář zaujal negativní stanovisko k programu Mladé národní jednoty, který byl výrazně antisemitský. Jako reakce ze strany vlády pak ve druhé polovině ledna následoval zákaz dalšího vydávání Národního osvobození. U Práva lidu je možné sledovat názorový vývoj. V období říjen – listopad protestovalo proti antisemitismu v kultuře. V následujícím období druhé republiky deník upozorňoval na antisemitismus v lékařských organizacích a na problémy v hospodářství. Od konce ledna 1939 však jeho kritický hlas utichl. I u něj se projevil příklon k Německu a obsah listu, nyní již vycházejícího pod názvem Národní práce, se nelišil příliš od deníků stran sloučených ve Straně národní jednoty.

⁴³ el., Odchod emigrace-nezbytnost doby. In: *České slovo*, 3. 2. 1939, roč. 31, č. 29, s. 1.

⁴⁴ Karel WERNER, Nevděk. In: *Polední list*, 3. 2. 1939, roč. 13, č. 34, s. 1.

⁴⁵ RČ., Pracovní místa především pro naše státní příslušníky. In: *Národní politika*, 2. 2. 1939, roč. 57, č. 33, s. 1.

⁴⁶ Rudolf HALÍK, Rodná země – základ nejbezpečnější. In: *Venkov*, 5. 3. 1939, roč. 34, č. 55, s. 1.